

М. Б. Гарієвська,
асистент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права

УДК 347.986

ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ДИСКРЕЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Висвітлюються основні класифікації дискреційних повноважень суду першої інстанції. Проаналізовані дискреційні повноваження суду, які передбачені Цивільним процесуальним кодексом України.

Ключові слова: суд, класифікація, дискреційні повноваження, цивільний процес, суд першої інстанції.

Наділення суду дискреційними повноваженнями сприяє забезпеченню здійснення правосуддя. Вони є важливим і необхідним елементом судової діяльності. З метою кращого розуміння цього правового явища у цивільному процесі важливим є дослідження класифікації видів таких повноважень суду та їх особливостей. Це дозволить виділити суттєві особливості, переваги застосування, а також розробити практичні рекомендації щодо нормативного закріплення дискреційних повноважень у цивільному процесі.

Проблеми судового розсуду, зокрема і класифікації дискреційних повноважень суду тією чи іншою мірою досліджувалися такими вченими, як Д. Б. Абушенко, В. Г. Антропов, Л. Н. Берг, О. Т. Боннер, Е. В. Васьковський, Ю. В. Грачова, Н. Б. Зейдер, В. В. Комаров, К. І. Комісаров, П. В. Куфтирєв, О. А. Папкова, І. А. Покровський, К. В. Пронін, І. В. Решетнікова, О. Б. Стьопін, М. К. Треушніков, Н. О. Чечіна, Д. М. Чечот, С. Я. Фурса, В. В. Ярков та ін.

Високо оцінюючи праці вказаних науковців, які займалися дослідженням проблеми класифікації дискреційних повноважень, слід визнати, що до сьогодні питання класифікації дискреційних повноважень суду в цивільному процесі не одержали належного висвітлення у вітчизняній літературі. Жоден із вчених не акцентує увагу на класифікації дискреційних повноважень щодо здійснення окремих процесуальних дій у цивільному судочинстві. Залишається нерозкритим питання класифікації таких повноважень суду, виходячи з аналізу норм Цивільного процесуального кодексу України. Тому доцільно дослідити вже запропоновані вченими класифікації, які є найбільш повними і на основі цього створити власну класифікацію дискреційних повноважень у цивільному процесі, що й становитиме мету дослідження.

У літературі пропонуються такі класифікації дискреційних повноважень суду. О. Папкова класифікувала дискреційні повноваження так:

- а) відносно-визначені дискреційні повноваження (ситуаційні та альтернативні);
- б) правомочні дискреційні повноваження (факультативні) [8, с. 332].

О. Папкова робить висновок про те, що дискреція здійснюється в основному при застосуванні ситуаційних правових норм [8, с. 351]. Отже, критерієм класифікації дискреційних повноважень вона визначає вид норми, яка застосовується на розсуд суду.

Д. Абушенко виділяє три способи, за допомогою яких встановлюється певна свобода для правозастосовувача: проста вказівка; використання оціночних категорій; комбінований спосіб [2, с. 52].

Л. Берг виділяє види судового розсуду за джерелом виникнення:

- а) судовий розсуд, що виникає на основі відносно-визначених норм;
- б) судовий розсуд, що виникає на основі аналогії закону і права;
- в) судовий розсуд, що виникає на основі оціночних понять [4, с. 71].

К. Пронін класифікує дискреційні повноваження за такими критеріями:

а) за ознакою суб'єктивного ставлення до них законодавця: закріплені законодавцем спеціально; виникли поза волею законодавця;

б) за ступенем визначеності варіантів вибору способу реалізації: зі строго визначеними у правовій нормі варіантами реалізації (прийняти — відхилити, затвердити — скасувати і т. д.); відносно-визначеними; невизначеними варіантами реалізації;

в) за суб'єктами: визначаються суддівським розсудом; визначаються судовим розсудом (у разі колегіального розгляду справи внутрішні переконання кожного з суддів, які входять до складу колегії) [9, с. 13]. На наш погляд, у розумінні змісту і сутності дискреційних повноважень доцільніше говорити саме про “судовий розсуд” або ж “розсуд суду”, а не про “суддівський розсуд” [3, с. 103]. За законом можливістю розсуду здебільшого наділяються саме судді. Однак, вживаючи термін “суддівський розсуд”, акцент у більшій мірі робиться на психічному аспекті.

П. В. Куфтирев запропонував класифікацію суддівського розсуду за критерієм змісту судження, яка у дискретології розкриває внутрішню сутність розсуду та дозволяє відмежовувати останній від деяких однопорядкових категорій. З цієї точки зору, розсуд він розмежував на атрибутивний суддівський розсуд (в основі якого закладено судження-властивість); релятивний суддівський розсуд (в основі якого закладено судження-відношення); екзистенційний суддівський розсуд (в основі якого закладено судження-існування) [7, с. 10].

За способом нормативної визначеності нами було виділено такі види дискреційних повноважень суду в цивільному процесі:

1. Дискреційні повноваження суду, які виникають із прямої вказівки закону.

Дослідження змісту норм ЦПК України свідчить про те, що пряма вказівка в законі на здійснення дискреційних повноважень судом зустрічається вкрай рідко. І це є винятком, а не правилом щодо норм Цивільного процесуального кодексу України. У ЦПК України прямо вказано на здійснення повноважень суду за його розсудом у таких випадках: так, допит малолітніх свідків і, за розсудом суду, неповнолітніх свідків проводиться у присутності батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не зацікавлені у справі, або представників органів опіки та піклування, а також служби у справах дітей (ст. 182). У цьому випадку законодавець визначив, що присутність батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників при допиті неповнолітніх визначається за розсудом суду, проте не вказав на основі яких критеріїв суд повинен визначати таку необхідність. Також до цього виду можна віднести вказівку в ЦПК України на те, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів (ст. 212). Із вказаних прикладів випливає, що у ЦПК України відсутня єдність у понятійному апараті, оскільки законодавець використовує поняття “розсуд суду” та “внутрішнє переконання”, що за своїм смисловим навантаженням є тотожними.

2. Дискреційні повноваження суду, які виникають на основі застосування оціночних понять.

Перш ніж перейти до аналізу оціночних понять у нормах ЦПК України потрібно з'ясувати суть цього поняття. Так, Р. О. Опалев під оціночними розуміє загальні, абстрактні, нечіткі поняття, які виражені у джерелах права, що регулюють порядок цивільного та адміністративного судочинства і призначені для того, щоб надати правозастосувачу в рамках конкретної справи відносну свободу дій [11, с. 9].

Оціночне поняття — це відносно визначене положення, сформульоване в нормі шляхом вказівки найбільш загальних ознак, властивостей, якостей, зв'язків і відношень різноманітних предметів, явищ, дій, процесів, що передбачає самостійний вибір учасником правовідносин варіанта поведінки (оцінку обраної поведінки судом) щодо конкретної ситуації в певному соціальному середовищі і в чітко визначений час з урахуванням внутрішнього переконання [10, с. 12].

Оціночно-правове поняття — це виражена в юридичній нормі абстрактна характеристика соціальної (особистої, групової та іншої) значущості реальних або потенційних фактів, яка неодмінно повинна бути конкретизована при застосуванні до них чи реалізації відповідної норм, завдяки чому забезпечується юридичне реагування держави на всі індивідуалізовані факти, яким притаманна така значущість. Застосовуючи їх, суб'єкт встановлює, які конкретні обставини мають узаконену соціальну значущість, яка відповідає вказаному в нормі оціночному поняттю і яка у сукупності з іншими чинниками та важливими ознаками, закріпленими нормою, породжує певні юридичні наслідки [6, с. 53].

Отже, під *оціночним поняттям* слід розуміти загальне, абстрактне поняття, яке надає можливість суду вчинити певну процесуальну дію на власний розсуд, виходячи з конкретних обставин справи.

У ЦПК України використовуються такі оціночні поняття, як:

— *поважні причини*:

— поновлення або продовження строку в разі його пропущення з поважних причин (ч. 1 ст. 73);

— тимчасове вилучення доказів для їх дослідження у разі неподання без поважних причин (ч. 1 ст. 93);

— здійснення приводу свідка, який без поважних причин не з'явився в судові засідання або не повідомив про причини неявки (ч. 1 ст. 94);

— відкладення проведення попереднього судового засідання у разі визнання причин неявки поважними (ч. 8, 9 ст. 130);

— розгляд цивільної справи, незважаючи на неявку представника в судові засідання без поважних причин або неповідомлення ним про причини неявки (ч. 2 ст. 169);

З аналізу норм ЦПК України вбачається те, що законодавець використовує таке оціночне поняття як “поважні причини” для характеристики причин пропуску строку або неявки учасників процесу.

— *доцільність*:

— розгляд зустрічного позову з первісним позовом спільно, якщо обидва позови взаємопов'язані і їх спільний розгляд є доцільним, зокрема, коли вони виникають з одних правовідносин, або коли вимоги за позовами можуть зараховуватися, або коли задоволення зустрічного позову може виключити повністю або частково задоволення первісного позову (ст. 123).

— *розумний строк розгляду справи*:

— розгляд справу протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі, а справи про поновлення на роботі, про стягнення аліментів — одного місяця (ст. 157);

— *виняткові випадки*:

— подовження розгляду справи, але не більш як на п'ятнадцять днів у виняткових випадках (ст. 157);

— видалення у виняткових випадках із зали судового засідання тієї чи іншої особи, яка бере участь у справі, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин справи, на час допиту осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку (ст. 182);

— недопитування і повторний виклик свідка у виняткових випадках (ч. 4 ст. 192);

Необхідно підкреслити, що оціночні поняття характеризуються певними особливостями. Так, логічно їм властива відома невизначеність та незавершеність

змісту; з юридичного боку важливим є те, що зміст оціночного поняття встановлюється безпосередньо суб'єктом застосування права. Питання про застосування чи не застосування в конкретному випадку зводиться до розсуду суду щодо можливості підвести обставини справи під загальні ознаки, вказані у законі [4, с. 85].

3. Дискреційні повноваження суду, що виникають на основі відносно визначених норм права.

Відносно визначені норми права — це норми, які не містять достатньо конкретних і повних вказівок щодо умов дії самої норми чи права та обов'язків сторін і надають право державним органам вирішувати справу з урахуванням конкретних обставин [5, с. 10].

При визначенні судового розсуду законодавцем використовуються різноманітні мовні конструкції, такі як “суд може”, “суд має право”, “визнається судом”. Названі мовні конструкції мають одне значення, вони представляють одну з основних модальностей нормативно-правових актів — “дозвіл”. Причому, важливо підкреслити, що реалізація зазначеної правової модальності не обумовлюється будь-якими вимогами. Усе буде залежати від ситуації, що визначає необхідність прийняття конкретного рішення для досягнення мети встановленої законом. Подібні формулювання найчастіше зустрічаються в нормах Цивільного процесуального кодексу, причому на всіх стадіях цивільного процесу [12, с. 90].

Можна навести такі приклади із ЦПК України:

— залучення до участі у справах про захист неповнолітніх законного представника неповнолітньої особи або особи, цивільна дієздатність якої обмежена (ч. 2 ст. 29);

— залучення неповнолітньої особи чи особи, цивільна дієздатність якої обмежена до участі у справах, які стосуються захисту їхніх прав та інтересів (ч. 2 ст. 39);

— призначення або заміна законного представника за клопотанням малолітньої або неповнолітньої особи, якщо це відповідає її інтересам (ч. 4 ст. 43), при цьому законом визначено критерій (відповідність інтересам особи), однак немає меж такого повноваження;

— залучення спеціаліста для надання безпосередньої технічної допомоги (ч. 2 ст. 54);

— відстрочення або розстрочення сплати судового збору на визначений строк, але не більше як до ухвалення судового рішення у справі, враховуючи майновий стан сторони (ст. 82);

— застосування у необхідних випадках інших способів забезпечення доказів, забезпечення за заявою заінтересованої особи доказів до пред'явлення нею позову (ч.ч. 2, 3 ст. 133);

— вжиття заходів забезпечення позову, передбачених ЦПК України, за заявою осіб, які беруть участь у справі забезпечення позову за заявою заінтересованої особи до подання позовної заяви з метою запобігання порушенню права інтелектуальної власності (ч.ч. 1, 4 ст. 151);

— застосування у разі необхідності інших видів забезпечення позову, застосування кількох видів забезпечення позову (ч. 2 ст. 152);

— постановлення за клопотанням сторін ухвали про визнання мирової угоди у разі закриття провадження у справі (ч. 5 ст. 175);

— визначення порядку виконання рішення, надання відстрочки або розстрочення виконання, вжиття заходів для забезпечення його виконання, про що зазначає в рішенні (ст. 217);

— вимога подання оригіналу, якщо подано копію письмового доказу за клопотанням осіб, які беруть участь у справі (ст. 64);

— об'єднання в одне провадження кілька однорідних позовних вимог (ст. 126);

— встановлення строків, у межах яких вчиняються процесуальні дії, які не визначені законом (ст. 67).

Вчинення тієї чи іншої процесуальної дії “залежно від обставин справи”:

— залучення залежно від обставин справи третьої особи до участі у справі, якщо особи, які беруть участь у справі, заперечують проти цього (ч. 5 ст. 36);

— роз’єднання у самостійні провадження залежно від обставин справи кількох, поєднаних в одне провадження вимог, якщо їхній спільний розгляд ускладнює вирішення справи (ч. 2 ст. 126);

— визначення розміру застави з урахуванням обставин справи, але не більше розміру ціни позову, забезпечення позову повністю або частково залежно від обставин справи (ст. 153). У цьому випадку використане не тільки оціночне поняття, але й одразу визначені його межі, а саме межею розміру застави визначено розмір ціни позову. Таке положення виступає критерієм обмеження дискреційних повноважень суду;

— оголошення перерви, тривалість якої визначається відповідно до обставин розгляду справи, що їх викликали у судовому засіданні (ч. 2 ст. 159);

— відкладення розгляду за клопотанням сторони та з урахуванням обставин справи (ч. 2 ст. 169).

Також законодавцем вживається таке оціночне поняття як “особливі обставини справи”. Так, якщо цього вимагають особливі обставини справи, суд може заслухати експерта щодо формулювання питання, яке потребує з’ясування, проінструктувати його про доручене завдання і за його клопотанням дати відповідні роз’яснення щодо сформульованих питань (ч. 4 ст. 144). Вказівка у ЦПК України на оціночні поняття “обставини справи” та “особливі обставини справи” створює проблеми не тільки у визначенні суті цих понять, але й з’ясуванні того, які ж обставини справи потрібно враховувати у тому чи іншому випадку, що ускладнює їх розмежування.

4. Дискреційні повноваження суду, що виражаються у формі ініціативи суду.

Ініціатива суду повинна проявлятися і бути спрямована на захист прав та інтересів осіб, на забезпечення справедливого судочинства. Суд може виявляти ініціативу тільки в установлених ЦПК України випадках. Такими випадками є:

— пропозиція експерту дати усне пояснення свого висновку за заявою осіб, які беруть участь у справі, або з власної ініціативи (ч. 2 ст. 147);

— зупинення провадження у справі (факультативне зупинення провадження у справі) за заявою особи, яка бере участь у справі, а також з власної ініціативи (ст. 202);

— відновлення провадження у справі за заявою особи, яка бере участь у справі, або з ініціативи суду після усунення обставин, що викликали його зупинення (ст. 204);

— виправлення допущених у судовому рішенні описок чи арифметичних помилок з власної ініціативи або за заявою осіб, які беруть участь у справі (ст. 219);

— ухвалення додаткового рішення за заявою осіб, які беруть участь у справі, чи з власної ініціативи (ст. 220).

Як бачимо, закон передбачає ініціативу як осіб, які беруть участь у справі, так і ініціативу суду. Вважаємо, що суд повинен проявити ініціативу тільки у разі відсутності такої з боку осіб, які беруть участь у справі, однак пряма вказівка у ЦПК України на такий порядок відсутня.

З аналізу норм ЦПК України видно, що одні норми, які передбачають можливість здійснення певної процесуальної дії за розсудом суду, можна віднести до того чи іншого виду, інші ж включають у себе поєднання зазначених видів. З цього випливає, що дискреційні повноваження також можуть виражатись шляхом поєднання зазначених видів.

Нами наведено класифікації дискреційних повноважень суду, розроблених різними вченими. Однак з аналізу вищезазначених видів випливає, що переважна

більшість авторів не тільки здійснює класифікацію дискреційних повноважень за різними критеріями, але й за основу класифікації беруться як норми матеріального, так і процесуального права. Однак у цьому дослідженні ми запропонували тільки класифікацію дискреційних повноважень суду при застосуванні норм цивільного процесуального права, що дало нам змогу не тільки виділити норми ЦПК України, в яких міститься вказівка на можливість здійснення тієї чи іншої процесуальної дії за розсудом суду, але й допоможе у подальшому визначити межі здійснення процесуальних дій за розсудом суду.

Кожен із наведених вище видів дискреційних повноважень суду характеризується специфічними рисами, подальше дослідження яких сприятиме всебічному вивченню дискреційних повноважень на загальнотеоретичному та практичному рівнях, а також дозволить визначити межі здійснення дискреційних повноважень у цивільному процесі.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Текст] // ВВР. — 2004. — № 40–41, 42. — Ст. 492.
2. Абушенко, Д. Б. Судебное усмотрение в гражданском и арбитражном процессе [Текст] / Д. Б. Абушенко — М. : Норма, 2002. — 176 с.
3. Білоусов, Ю. В. Дискреційні повноваження суду в цивільному процесі [Текст] / Ю. В. Білоусов, М. Б. Рибчак // Університетські наукові записки. — 2007. — № 4 (24). — С. 100–108.
4. Берг, Л. Н. Судебное усмотрение и его пределы (общетеоретический аспект) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Берг Людмила Николаевна. — Екатеринбург, 2008. — 201 л.
5. Заморська, Л. І. Відносно визначені норми права: поняття, структура, функції [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави та права; історія політичних і правових вчень” / Л. І. Заморська — Одеса, 2009 — 24 с.
6. Косович, В. Оціночні поняття як джерело і форма права [Текст] / В. Косович // Вісник Львівського університету. — Серія юридична. — 2004. — Вип. 40. — С. 52–59.
7. Куфтирєв, П. В. Суддівський розсуд у теорії права [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави та права; історія політичних і правових вчень” / П. В. Куфтирєв. — К., 2009. — 20 с.
8. Папкова, О. А. Усмотрение суда [Текст] / О. А. Папкова. — М. : Статут, 2005. — 413 с.
9. Пронин, К. В. Дискреционные полномочия суда в уголовном судопроизводстве) [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность” / К. В. Пронин. — Челябинск, 2010. — 25 с.
10. Лукьяненко, М. Ф. Оценочные понятия гражданского права: теоретико-правовой анализ и практика правоприменения) [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право” / М. Ф. Лукьяненко. — Екатеринбург, 2008. — 53 с.
11. Опалєв, Р. О. Оценочные понятия в арбитражном и гражданском процессуальном праве) [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 “Гражданский процесс; арбитражный процесс” / Р. О. Опалєв. — М., 2010. — 29 с.
12. Стєпин, А. Б. Судебное усмотрение в частном праве (вопросы теории и практики) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Стєпин Александр Борисович. — Волгоград, 2002. — 221 л.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 3 від 1 жовтня 2012 року)*

Надійшла до редакції 25.10.2012

Гариевська М. Б. Вопросы классификации дискреционных полномочий суда первой инстанции в гражданском судопроизводстве

Освещаются основные классификации дискреционных полномочий суда первой инстанции. Проанализированы дискреционные полномочия суда, предусмотренные Гражданским процессуальным кодексом Украины.

Ключевые слова: суд, классификация, дискреционные полномочия, гражданский процесс, суд первой инстанции.

Hariievaska, M. B. Question of Classification of the Lowest Court Discretionary Powers in Civil Proceedings

The article highlights the main classification discretion of the original jurisdiction court. Analyzed discretion of the court provided the Civil Procedural Code of Ukraine.

Keywords: court, classification, discretion, civil proceedings, original jurisdiction.

